

دانشگاهی به قدمت صفویه

کمال سیستانی

درخت تناور دانشگاه «علوم اسلامی رضوی» که در دل حرم سقف و ستون خورده، در واقع از ریشه‌های در خاک مانده دو مدرسه قدیمی آب می‌خورد که قدمتشان به عهد صفوی در مشهد می‌رسد. دو مدرسه تخریب شده که این روزها تنها بخشی از معماری‌شان در دل دانشگاه علوم اسلامی رضوی به یادگار مانده و اندک کاشی‌های معرق هفت‌رنگ بقا یافته‌شان بر دیوارهای فرسوده، تنها شاهدان شکوه گذشته آن‌ها هستند. روز دانشجو سببی شده تا در ادامه این سطرها، ضمن بررسی مراحل ساخت تنها دانشگاه داخل حرم مطهر به تاریخ این مدارس هم اشاره کنیم، روایت خشت‌هایشان را بخوانیم و قصه خاموش مانده در نقش ایوان‌هایشان را بشنویم.

● اهمیت این مدارس برای مشهد

در مکتوبات قدیمی نام دو مدرسه «خیرات‌خان» و «میرزا جعفر» که اتفاقا در حوادث غریب و بزنگاه‌های ارض اقدس همیشه درهایشان و غیره برای پناه و تحصن به روی مردم ملول از جور والیان ظالم باز بوده است، را بسیار می‌توان دید که یکی از آن‌ها، ماجرای توط‌بندی حرم به سال ۱۳۳۰ هجری قمری است. روایت است در این روز و هنگامه، روس‌ها ۱۴۰ زن و مرد را دستگیر می‌کنند و ضمن غارت حرم مطهر، در محوطه مدارس میرزا جعفر، خیرات‌خان و مدرسه بالاسر، برای چند ساعتی آن‌ها را توی سرما به بند می‌کشندو شکنجه می‌کنند، آن چنان که حتی به آن‌ها اجازه قضای حاجت با وضو گرفتن و نماز خواندن هم نمی‌دهند.

همچنین در نخستین خبر مطبوعاتی از این مدارس که در جراید روزگار مظفرالدین شاه چاپ شده، آمده است که وضعیت این مدارس هیچ خوب نیست. ماجرا از این قرار است که یک دلسوز تاریخ برای مدیر روزنامه «چهره‌نما» در ۳۰ جمادی الثانی ۱۳۲۳ هجری قمری می‌نویسد که حجره‌های این مدارس را آستانه برای مشاغل مختلف و دونی به اجاره داده و شکایت کرده که این کار توهین به قداست حرم مطهر است. او در این نامه پرسوز و گذار ابتدا از گوهرشاد خاتون و پریزاد خاتون نام می‌برد که با چه همتی چنان مسجد و مدرسه باشکوهی ساخته‌اند و بعد هم بر بی‌غیرتی خود و دیگر مردم نفرین می‌فرستد که چرا نتوانسته‌اند این مکان‌ها را از آلودگی پاک کنند. در بخشی از این نامه سرگشاده آمده است: «آه اگر بخواهم شرح دهم، مثنوی چندان شود که چل شتر! اگر کشد عاجز شود! از بار پُر، همت یک زن مسلمان در راه دین چنان بوده که اگر به میزان مخارج و قیمت موفوفات آن‌ها رسیدگی شود، کرورها خواهد شد. همچنین سایر مدارس، مثل مدرسه میرزا جعفر و خیرات‌خان و عباسقلی‌خان و فاضل‌خان و نواب و غیره که ذکر می‌برد که آن‌ها مفصل است، را مردمانی متدین و باغیرت با چقدر خرج و زحمت ساختند و ما فرزندان ناخلف دخل آن‌ها را بی‌شرمانه صرف مشتهیات

خود کرده‌ایم. سکوهای درب صحن مقدس و دالان‌های مسجد و طاق‌های مدارس را برای اندکی کسب دخل به اشخاصی خدانشناس از صراف، خراز و تریاک‌فروش و طبیق فروش و غیره داده‌ایم تا با عمل خود، متصل (پیوسته) به آن دیوارهای مزین منقش و آن کاشی‌های بهتر از هرگونه جواهر، سنگ جفابزنند و هیچ جهالت نگویند و بشکنند و بریزند و خراب کنند و ...»

● از مدرسه تا ساخت دانشگاه

اسناد می‌گویند، ساختمانی که امروزه با نام دانشگاه علوم اسلامی رضوی تابلو خورده است، در واقع دو مدرسه تاریخی «میرزا جعفر» و «خیرات‌خان» بوده‌اند که از محل عواید آستان قدس رضوی به صورت دانشگاه علوم اسلامی رضوی درآمده و در تاریخ ۱۸ مرداد ۱۳۶۳ خورشیدی، هم‌زمان با تشکیل کنگره جهانی حضرت رضا^(ع) رسماً افتتاح شده است. اما چه می‌شود که این دو مدرسه تاریخی جایشان را به دانشگاه علوم اسلامی رضوی می‌دهند؟ برای پاسخ به این سؤال بهتر است ابتدا گذری داشته باشیم بر پیشینه و تاریخ این دو مدرسه قدیمی در ارض اقدس.

نویسندگان کتاب «مشهد در آغاز قرن چهاردهم خورشیدی» مکان مدرسه خیرات‌خان را بست پایین خیابان نوشته و گفته‌اند این مدرسه به سال ۱۰۵۷ هجری قمری و در عهد شاه عباس ثانی ساخته شده است. بانی هم گویا فردی بوده به نام خیرات‌خان که اجل مهلتش نمی‌دهد پایان کار مدرسه را ببیند و پیش از پایان بنای این مکان فوت می‌کند. در نتیجه شخصی به اسم «محمدبن فتح...» از سادات موسوی بانی اتمام کار می‌شود. همین نویسندگان شرح مدرسه میرزا جعفر را هم این گونه قلم زده‌اند: «نامش در ضمن ابنیه آستانه مقدسه ذکر شده است. تا سال ۱۳۱۲ خورشیدی که سال افتتاح خیابان فلکه جنوبی است، این مدرسه در کنار دو مدرسه فاضل‌خان و مدرسه نو یا صالحیه (بنا شده در سال ۱۳۰۳ هجری قمری) بوده و چون در مسیر خیابان مذبور واقع شده، خراب گردیده‌اند.»

● خیرات‌خان و میرزا جعفر به روایت تاریخی

به روایت سید مهدی سیدی در کتاب «سیمای تاریخی فرهنگی شهر مشهد» باقی مانده مدرسه خیرات‌خان که حالا در ضلع شمالی بست پایین خیابان (مجاور بنای کنونی مهمانسرای حضرتی) قرار دارد با استناد به منابع تاریخی دوره صفوی، در سال ۱۰۴۳ هجری قمری به‌دست‌یکی که از دولتمردان دربار هند ساخته می‌شود، برخی این خیر را از رجال دربار قطب شاهان دکن می‌دانند و معتقدند، خیرات‌خان همان کسی است که اکنون در بالای کوه قلعه کولکنده در کنار یک مسجد کوچک در حیدرآباد دکن مدفون است.

● مدرسه میرزا جعفر، هم پس از مدرسه خیرات‌خان، دومین مدرسه‌ای است که در

زمان سلطنت شاه عباس دوم صفوی ساخته

شده است و اوایان حکایت کرده‌اند، این مدرسه

را دو برادر به نام‌های میرزا محمدطاهر مشهور

به «وزیرخان» و میرزا محمدجعفر مشهور به

«سروقه» از فرزندان میرزا محمدتقی المشهدی

و اعقاب خواجه شمس الدین جوینی در سال

۱۰۵۹ قمری ساخته‌اند و در سال ۱۰۷۹ هم

موقوفاتی را به آن اختصاص داده‌اند. مکتوبات

قدیمی همچنین می‌گویند که «محمد باذل

مشهدی» سراینده حماسه مذهبی «حمله

حیدری»، فرزند میرزا محمدطاهر است و اعقاب

این خاندان که بالغ بر صد خانوار می‌شوند،

اکنون (۱۳۸۲ خورشیدی) در مشهد زندگی

می‌کنند و نام‌های خانوادگی‌شان سروقد و

سروقدی است.

اما بنا بر وقف‌نامه مدرسه میرزا جعفر که در

سال ۱۰۷۹ قمری نوشته شده است، این مدرسه

در زمینی وسیع به ۹۰ حجره در دو طبقه سقف و

ستون خورده بوده و زیبایی چشمگیر و عجیبی

داشته، آنچنان که مشهدی‌ها برایش قصه‌ها

ساخته بودند. یکی از این قصه‌ها می‌گوید که

سروقد و برادرش که پیش از ساخت این مدارس

در دربار پادشاهان هند صاحب‌منصب بوده‌اند،

پس از بازگشت به ایران، این ساختمان را با گنج

بادآورده‌ای که در کشتی‌های هندی به‌خراسان

کشانده‌اند، می‌سازند. همچنین کاشی‌های

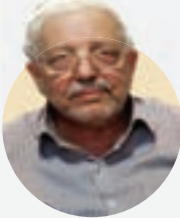

مهندس رضا دیشیدی طراح و مجری دانشگاه علوم اسلامی رضوی از دو مدرسه تاریخی خیرات‌خان و میرزا جعفر می‌گوید

هر آنچه می‌شد، برای حفظ این ۲ بنا انجام دادیم

شد تا بر طبق نقشه نخستین خود بنا شود که شد و مانند اول از کار درآمد. این مدرسه سال‌ها متروک و غریب بود و پیش از انقلاب اسلامی به صورت انبار آستان قدس درآمد بود. هر کس می‌خواست آن را بسازد، اداره باستان‌شناسی به بهانه‌هایی جلوگیری می‌کرد نه خودش آن را می‌ساخت و نه می‌گذاشت دیگران آن را بسازند ولی بعد از سال ۱۳۵۷ دیگر آن سدها شکست و موانع بر طرف شد و اینک مدرسه به صورتی مجلل معمور و آباد شده است. در این مجموعه بیش از دویست اتاق، هجده کلاس درس، آمفی‌تئاتر، سالن اجتماعات، سالن غذاخوری، قسمت اداری یک مسجد و باقی متعلقات یک دانشگاه کامل را داراست. مدرسه خیرات‌خان که ساده بود و نمای هنری نداشت، آن‌هم مانند مدرسه میرزا جعفر تخریب شد و از نو ساختیم که در نهایت به صورت یک مجموعه درآمد و اکنون به نام دانشگاه علوم اسلامی رضوی شناخته می‌شود.

منبع: گفت‌وگوی مرحوم عزیزا... عطاردی با مهندس دیشیدی در کتاب تاریخ آستان قدس رضوی

پس از انقلاب اسلامی در زمین‌هایی که در قسمت شمالی مدرسه خیرات‌خان و مدرسه میرزا جعفر قرار داشته و در اثر تخریب منازل و بازارها در طرح تخریب فلکه بایر مانده است، ساختمانی در چهارطبقه به نام دانشگاه علوم اسلامی رضوی به وجود می‌آید که دو مدرسه یادشده را در دل خود حل می‌کند.

مهندس رضادیشیدی، معمار آستان قدس رضوی و مجری و طراح بنای دانشگاه رضوی درباره ساخت این مجموعه می‌گوید: «ما هر آنچه می‌شد برای حفظ این دو بنا انجام دادیم. ابتدا قرار بود مدرسه میرزا جعفر تعمیر شود ولی به علت اینکه رطوبت زمین با رطوبت سقف به هم رسیده بود، تعمیر و بازسازی امکان نداشت و این فکر منتفی شد. چندی بعد طرحی تهیه کردیم، تا آن قسمت از مدرسه که هنر اصیل اسلامی در معماری‌اش همچنان باقی بود (مانند سردرهای مدرسه و اتاق کتابخانه) حفظ و باقی تخریب شود.

قبل از تخریب هم از مدرسه نقشه‌برداری و عکس‌هایی هم گرفته

میراث فرهنگی خراسان منتقل و بر دیوار یکی از اتاق‌ها نصب می‌شود. فریزر انگلیسی هم در نیمه اول سده سیزده قمری تعداد طلاب مدرسه میرزا جعفر را پنجاه تا شصت نفر نوشته است. شیخ حرام‌لی که در یکی از حجره‌های مدرسه

میرزا جعفر مدفون شده احتمالاً از نخستین مدرسان این مدرسه بوده است. در حدود سال ۱۳۵۰ خورشیدی هم حاج‌شیخ حسن کاشی و میرزا جواد آقا تهرانی از دیگر مدرسان این مدرسه بوده‌اند.

نمایی از مدرسه خیرات‌خان پیش از تخریب

نمایی از مدرسه میرزا جعفر

نمایی از دانشگاه علوم اسلامی رضوی مشهد

روایت یک طراحی

تصویری که می‌بینید طراحی است که با عنوان «خیلی قدیمی از ابتدای قرن» که در مرکز عکس و اسناد کتابخانه ملی نگهداری می‌شود بی‌آنکه طراح و سال تصویرشدن آن مشخص باشد. با این همه، تصویر حرم مطهر رضوی در آن نمایان است و تیرک‌های چراغ برق که می‌گویند این نقاشی زمانی ترسیم‌شده که چشم‌کوپه‌های مشهد به جمال برق روشن بوده است. محمدحسین تقوی گیلانی، نویسنده کتاب «مشهد قدیم» درباره ورود برق به مشهد نوشته است: «در دوران کودکی من هنوز برقی در کار نبود یا اگر بود در قسمت کوچکی از شهر و ابتدا در حرم مطهر حضرت رضا^(ع) و سپس در جاهایی مانند آستانداری

فوتو

حرم

گذری بر آغاز نشریه نگاری برای دانشجویان در خراسان

«خراسان دانشجو» و «آفتاب شرق دانشجو»

سید مهدی سید قطبی* روزنامه خراسان، به تاریخ اول تیر ۱۳۲۸ خورشیدی به صاحب امتیازی و مدیریتسئولی محمدصادق تهرانیان به صورت روزنامه صبح منتشر شد. این روزنامه هم اکنون پس از گذشت ۷۳ سال هنوز به عنوان پرسابقه‌ترین نشریه خطه خراسان منتشر می‌شود. این روزنامه همچنین برای نخستین بار در بین نشریات استان خراسان در روز دوشنبه ۲۴ بهمن ۱۳۳۹ صفحه‌ای ویژه دانشجویان به نام «خراسان دانشجو» منتشر کرد. صفحه خراسان دانشجو در اولین دوره انتشار هر هفته دوشنبه‌ها در صفحه ۷ روزنامه خراسان یک صفحه کامل چهار ستونی را در برمی‌گرفت. این صفحه مخصوص فقط در زمان سال تحصیلی دانشگاه‌ها منتشر می‌شد و در طول عمر سه ساله خود حدود شصت بار به طور نامرتب در یکی از روزهای هفته به چاپ رسید. **صفحه خراسان دانشجو، در سه دوره انتشار یافت:**
اولین دوره انتشار: ۲۴ بهمن ۱۳۳۹ تا اردیبهشت ۱۳۴۰.
دوره دوم انتشار: آذر ۱۳۴۰ تا خرداد ۱۳۴۱.
دوره سوم انتشار: آذر ۱۳۴۱ تا ۵ اردیبهشت ۱۳۴۲.

این روزنامه در ادامه به دلیل رقابت با آفتاب شرق دانشجو، که در

۱۲ بهمن ۱۳۴۰ خورشیدی منتشر شد، محتوای مطالب خود را نیز

بهبود بخشید و از نظر ظاهری صفحه‌آرایی مطالب را تغییر داد و

حتی برای این صفحه لوگو طراحی کرد. آخرین صفحه مخصوص

خراسان دانشجو در ۵ اردیبهشت ۱۳۴۲ منتشر شد و بدون هیچ

گونه اطلاع‌رسانی دیگر این صفحه چاپ نشد تا اینکه دوباره تحت

درنگ